

Ryszard Gradziński **(15 VIII 1929–31 XII 2014)**

W dniu 31 grudnia 2014 opuścił naszą korporację na zawsze prof. Ryszard Gradziński, jeden z najwybitniejszych przedstawicieli słynnej w całym świecie „krakowskiej szkoły sedymentologicznej” i wszechstronny znawca geologii regionu śląsko-krakowskiego, a także współtwórca polskiej speleologii, zasłużony badacz geologii Kuby, Mongolii i Antarktyki, członek czynny PAU (od 1990) i członek rzeczywisty PAN (od 1998). W latach 1950–1970 związany był zawodowo z Zakładem Geologii UJ, kierowanym przez wybitnego uczonego, prof. M. Książkiewicza, a następnie (1970–2004) z Zakładem, później Instytutem, Nauk Geologicznych PAN (Z/ING PAN).

Pochodził z rodziny lekarskiej. Ojciec Adam (1902–1944) specjalizował się w neurologii (publikacje), matka Michalina (1896–1978) była znaną i cenioną w Krakowie lekarką. Po wojnie uczęszczał do VI Państwowego Gimnazjum i Liceum im. H. Sienkiewicza. Maturę zdał w 1947 r. i podjął studia geologiczne na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym UJ, które ukończył w 1951 r. w stopniu magistra. Na tymże wydziale doktoryzował się w 1963 r. i habilitował w 1968. Pracę rozpoczął jako młodszy asystent jeszcze podczas studiów. Awansował kolejno na stanowiska asystenta (1952), starszego asystenta (1953) i adiunkta (1963), warto jednak dodać, iż obowiązki na drugim i trzecim stanowisku pełnił jako pracownik Akademii Górniczo-Hutniczej. Powodem tego było włączenie w 1951 r., zarządzeniem ministra szkolnictwa wyższego, Zakładu prof. M. Książkiewicza (jako Zakładu Geologii Fizycznej) do Katedry Geologii prof. W. Goetla na AGH. Powrót zespołu do reaktywowanej na UJ Katedry Geologii nastąpił w 1957 r.

W latach 1970–1975 i 1992–1993 R. Gradziński kierował Zespołem Pracowni Krakowskich, Z/ING PAN. W 1977 r. otrzymał tytuł i stanowisko profesora nadzwyczajnego, a w 1987 profesora zwyczajnego; w tymże roku został członkiem korespondentem PAN.

W pracy naukowej R. Gradzińskiego można wyróżnić kilka nurtów badawczych, w których uzyskał znakomite rezultaty. Te najważniejsze, zwią-

zane były z wybranymi działami geologii dynamicznej, głównie z działalnością wód podziemnych i płynących na powierzchni, a także wiatru i płytkich mórz. W tych procesach geologicznych interesowała go przede wszystkim ich działalność twórcza, geneza i charakter osadów, zwłaszcza silikoklastycznych. Swymi badaniami znacznie poszerzył w Polsce horyzont powstającej dyscypliny naukowej – sedimentologii, o dział sedimentologii osadów lądowych.

Najwcześniej pojawiły się u niego zainteresowania warunkami powstania krasu i genezą osadów jaskiniowych, wyrosłe z młodzieńczej pasji alpinizmu podziemnego. Pierwsza w życiu publikacja Gradzińskiego dotyczyła właśnie *Powstania i rozwoju jaskiń* (1951), a pierwsza ważna jego monografia to *Rozwój podziemnych form krasowych w południowej części Wyżyny Krakowskiej* (1962, rozprawa doktorska). Prace badawcze z tej dziedziny prowadził również w Tatrach i Górach Świętokrzyskich, a także na Kubie. Te ostatnie (wspólnie z A. Radomskim) przyniosły nie tylko wyjaśnienie genezy tamtejszego krasu i niektórych jego form (polja wewnętrzne), ale także spektakularne odkrycie nowego rodzaju pizolitów jaskiniowych (1967).

W tym początkowym okresie pracy naukowej R. Gradziński rozpoczął również badania sedimentologiczne klastycznych osadów lądowych, które stały się domeną jego największych osiągnięć twórczych. Ważnym obiektem zainteresowań stała się, słabo pod tym względem rozpoznana, formacja produktywna górnego karbonu Zagłębia Górnos Śląskiego. W kilkudziesięciu pracach, przygotowywanych najczęściej w różnych zespołach, tworzonych z grona współpracowników (A. Radomski, R. Unrug, M. Doktor, T. Słomka, A. Kędzior i in.), dokonał nowoczesnej syntezy środowisk depozycji grubych i szeroko rozprzestrzenionych serii osadowych. Zastosowano przy tym szeroko zarówno metody sedimentologiczne (m.in. analizę facjalną), jak i wybrane metody matematyczne (m.in. łańcuchy Markowa). Udowodniono, że leżące kolejno jedna na drugiej – idąc od dołu – „seria paraliczna”, „górnos Śląska seria piaskowcowa”, „seria mułowcowa” i „krakowska seria piaskowcowa” (których sumaryczna miąższość sięga ok. 8 km) tworzyły się odpowiednio na równiach międzyżyłowych brzegu morza (pierwsza), w środowisku rzek meandrujących (trzecia) bądź rzek roztokowych. W dwóch górnych seriach, badanych specjalnie, wykryto autocykliczność krótkookresową, związaną z lateralną migracją subsródoiwisk akumulacji rzecznej, a także allocykliczność długookresową (1,2–2,7 Ma), wywołaną oscylacjami klimatu. Wyjaśniony też został fenomen zachowania w osadach pni kalamitów i sygilarii w pozycji stojącej. Wyniki te przedstawiono na XIII Międzynarodowym Kongresie Karbonu i Permu, który odbył się w Krakowie (IX 1995).

Największe uznanie międzynarodowe przyniosła prof. Gradzińskiemu pierwsza w świecie nowoczesna sedymentologiczna rekonstrukcja środowiska pogrzebania słynnych szkieletów gadów i prymitywnych ssaków z zachodniej części pustyni Gobi, zawarta w kilku rozprawach, głównie w dwóch monografiach: *Sedimentation of dinosaur-bearing Upper Cretaceous deposits of the Nemegt Basin, Gobi Desert* (1969, habilitacja) i *Sedimentation of the Barun Goyot Formation* (1974, wspólnie z T. Jerzykiewiczem). W pracach tych przedstawiono wyniki uzyskane podczas polsko-mongolskich ekspedycji paleontologicznych, odpowiednio z lat 1964–1965 i 1970. W pierwszej wykazano, że osady (piaski i żwiry górnokredowej formacji Nemegt) zawierające szkielety kręgowców tworzyły się w rzecznych odсыpach na równiach zalewowych, w drugiej zaś przedstawiono dowody na eoliczne środowisko pogrzebania kości gadów i ssaków, znalezionych w podścielającej formacji Barun Goyot.

Podobne kopalne wydmy i środowiska obniżen międzywymowych, z efemerycznymi zbiornikami wód opadowych, R. Gradziński rozpoznał także w dolnotriasowych piaskowcach z Tumlina w obrzeżeniu Gór Świętokrzyskich (1979, wspólnie z J. Gągolem i A. Ślęczką). Ta niezwykle wnikliwie udokumentowana rozprawa ugruntowała światową opinię o prof. Gradzińskim jako wybitnym znawcy problematyki kopalnych środowisk eolicznych. Wyrazem tego było zaproszenie go jako moderatora sympozjum poświęconego osadom eolicznym na XXIX Międzynarodowym Kongresie Geologicznym w Waszyngtonie (1989). Osadom międzywymowym w piaskowcach z Tumlina i znalezionym w nich (po raz pierwszy w świecie) organizmom śladowym poświęcił kolejne trzy prace, wspólne ze znawcą tych ostatnich – A. Uchmanem (1993, 1994, 1994), zaś powstawaniu głębokich rynien deflacyjnych – odrębne studium (1992).

Plonem udziału w V Wyprawie Antarktycznej PAN (1980/81) na Wyspę Króla Jerzego jest rozprawa (1987, wspólna z S. Porębskim) poświęcona sedymentologicznej charakterystyce formacji *Polonez Cove*, na którą składają się moreny oligoceńskiego lądolodu i leżące na nich przybrzeżne morskie osady klastyczne pochodzenia wulkanicznego.

Właściwemu zrozumieniu przebiegu procesów geologicznych w przeszłości sprzyja obserwacja ich przebiegu obecnie. Prof. Gradziński wykorzystał tego typu badania aktualistyczne dwukrotnie. Pierwszy raz w dużym, dziesięcioosobowym zespole przeprowadził wnikliwe badania sedymentologiczne tworzącej się współcześnie wydmy rzecznej w jeziorze Płociczno (1979) i ustalił przyczyny powstania różnic w stosunku do budowy delty klasycznej typu Gilberta; drugi raz w dziewięcioosobowym zespole zbadał sedymentologicznie odcinek współczesnego anastomozującego systemu Narwi, ustalając wpływ roślinności porastającej brzegi koryt tej rzeki.

Wyniki zawarto w kilku monografiach i książkach, między innymi w książce *Narew – rzeka anastomozująca* (2001).

Spśród wszystkich badanych regionów na czterech kontynentach najbardziej umiłowana pozostała Wyżyna Krakowska. Tu znał „każdy kamień” i każdą „tajemnicę geologiczną”, tu do końca dreptał malowniczymi dolinkami i stale uzupełniał mapę tego regionu. Naukowy, ale i popularny opis tej krainy pozostawił w dwóch wydaniach *Przewodnika geologicznego po okolicach Krakowa* (1960, 1972) i w szeregu publikacji, jak np: *Budowa geologiczna terytorium Krakowa* (1974) czy udział w monografii *Środowisko przyrodnicze Krakowa*, która ukazała się już pośmiertnie w 2015 r. Tu czynnie starał się chronić przyrodę jako członek Rady Naukowej „Ojcowskiego Parku Narodowego” i przewodniczący Wojewódzkiego Komitetu Ochrony Przyrody (1992–1996). Zaproponował też utworzenie dwóch rezerwatów.

Bardzo wartościowa spuścizna naukowa prof. R. Gradzińskiego to kilka książek, sto kilkadziesiąt artykułów i rozpraw, kilkadziesiąt publikacji popularnonaukowych. Osiągnięte przez niego wyniki weszły do międzynarodowego obiegu naukowego, co poświadczają setki cytacji w czasopiśmie, monografiach, podręcznikach i encyklopediach.

Przejście R. Gradzińskiego z placówki naukowo-dydaktycznej do naukowej spowodowało zawężenie działalności dydaktycznej do kształcenia doktorantów (osiem ukończonych przewodów) i kierowania zainicjowanym przez niego Studium Doktoranckim, wspólnym dla instytutów geologicznych UJ i PAN. W tym okresie przygotował przede wszystkim niezwykle wartościowe pomoce dydaktyczne w postaci dwóch podręczników, we współpracy z A. Kostecką (AGH), A. Radomskim i R. Unrugiem (UJ). Były to: *Sedymentologia* (1976, pierwszy polski podręcznik sedymentologii; wyd. polskie 1980) i poszerzony tematycznie *Zarys sedymentologii* (1986).

Prowadził bardzo aktywną i różnorodną działalność organizacyjną. Poświęcał się temu nie tylko ze zapałem i roztropnością, ale wręcz z zamiłowaniem. Przewodniczył Radom Naukowym: ING PAN (1999–2003) i Muzeum Ziemi PAN (1999–2007); był wiceprzewodniczącym RN Archiwum Nauki PAN i PAU (2006–2014) i przewodniczącym Komisji Nagród VII Wyzd. PAN (2003–2010), a także członkiem RN Instytutu Nauk Geologicznych UJ i PIG. Pełnił funkcję przewodniczącego Komitetu Nauk Geologicznych PAN przez cztery kadencje: 1984–1995. Przez dwie kadencje był członkiem Komitetu Badań Naukowych (1991–1997), a także członkiem Centralnej Komisji ds. Tytułu Naukowego i Stopni Naukowych (Sekcja V, 1991–1993 i 1997–2002).

Był duszą doroczych zjazdów Polskiego Towarzystwa Geologicznego i nadzwyczajnym jego członkiem: w latach 1955–2005 był członkiem Zarządu Głównego, a w okresie 1978–1980 jego wiceprzewodniczącym.

Wielkie zasługi położył też w organizacji stowarzyszeń polskich speleologów. W r. 1950 współzałożył Klub Grotołazów, zaś w 1964 – Sekcję Speleologiczną Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. M. Kopernika, której przewodniczył w latach 1968–1990. W latach 1953–1958 sekretarzuwał Podkomisji Taternictwa Jaskiniowego (TJ) w Komisji Alpinizmu PTTK, a następnie Komisji TJ w Klubie Wysokogórskim, której został przewodniczącym w latach 1961–1965.

Duże zasługi położył w pracach redakcji kilku czasopism: założył i redagował pierwsze polskie czasopismo poświęcone eksploracji jaskiń – „Grotołaz” (1950–1955); był redaktorem naczelnym niezwykle cenionego polskiego czasopisma „Annales Societatis Geologorum Poloniae” (1985–1991) i przewodniczącym jego Rady Redakcyjnej (od 1992), a także zastępcą redaktora naczelnego czasopisma własnego ING PAN – „Studia Geologica Polonica” (1987–2003).

Tak wszechstronna działalność zyskała mu powszechne uznanie. Wyrazem tego były: prestiżowa wśród geologów Nagroda PTG im. L. Zejzsznera (1964), dwie nagrody zespołowe I stopnia Ministra Szkolnictwa Wyższego (1978, 1987), indywidualna Nagroda Sekretarza Naukowego PAN (1984), Złota Odznaka Zasługi dla Polskiej Geologii (1981), Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski (1987) i „Medal 100-lecia Polskiego Alpinizmu” (1983). Honorowe członkostwa nadały mu: Polskie Towarzystwo Geologiczne (1986), Towarzystwo Przyrodników im. M. Kopernika (2001), a także Polski Związek Alpinizmu (1983) i Slovenská Speleologická Spoločnosť (2006).

Zostanie w naszej pamięci jako sumienny i pracowity badacz, wybitny twórca nauki, rozumny jej organizator, sprawiedliwy kierownik, ujmujący celebrians posiedzeń, wnikliwy i rzetelny recenzent, gorliwy w pracy społecznej, ale także mile oczekiwany uczestnik spotkań towarzyskich, urodzony gawędziarz i wyrafinowany smakosz – zawsze uśmiechnięty, uczynny i życzliwy kolega, zwany przez bliskich towarzyszy „Bryś”.

Janusz Kotlarczyk